

Тања ВУЈОВИЋ

КУЛЕ ЦРНЕ ГОРЕ као црногорски традиционални симбол

Различити облици традиционалног градитељства у Црној Гори потврђују се и у типу спратног објекта који се градио до половине XX вијека у цијелој земљи. У појединим историјским периодима и на одређеним просторима учесталије, док је у другима овај тип нешто рјеђи. У сваком случају, куле као облик спратног објекта у материјалном и духовном наслеђу црногорске градитељске традиције имају трајно мјесто као стамбено-економске-одбрамбене грађевине.

Куле су, послије сеоских цркава, најрепрезентативнији објекти традиционалног народног градитељства на селу. Грађене су каменим, с већом дебелином зида од осталих објеката, често су квадратне основе и имају барем један спрат. Неке куле изнад пресведеног спрата имају још један, грађен у дрвету с прозорима на све четири стране, тако да посљедњи спрат, по потреби, служи као видиковац или стражарница. Уколико је цио објекат од камена онда се на горњој етажи јављају на свим фасадама уске пушкарнице. Приземље је често сволтано, а врата од куле лучног завршетка.

Очуване црногорске куле грађене су од XVI до почетка XX вијека и осим за становање, имале су и извјесну економску функцију. Тај карактер куле су остваривале у приземљу које је служило за магацин, оставу, за држање стоке, одлагање хране, алата и прибора за рад. Такве куле имају исту организацију простора као скоро све куће на конобу по Црној Гори. У периодима ратова или сукоба сваке врсте, куле су првенствено биле уточиште породици и братству и најчешће представљале упориште одбране околне регије. Унутар зидова налазили су се сви елементи стамбене куће, тако да је био

омогућен нормалан живот у вријеме опсаде.¹ Локација кула најчешће је узвишење које доминира ближом околином, у сваком случају стратешки важна позиција за одбрану.²

Куће-куле нијесу специфичност само градитељског наслеђа Црне Горе.³ Напротив, познају их и други народи. На Балкану најбројније су у Херцеговини, Босни, Метохији, на Косову, у Санџаку и Албанији. Црногорске куле се грубо могу подијелити у неколико типова. У вријеме старе Црне Горе, кулом је сматрана свака већа, боље зидана камена кућа. На сјеверу су то тзв. источњачке куле зидане у приземљу каменом, а у горњим партијама дрвеном грађом. На приморју су куле грађене на већим посједима као дио вила и палата, а јављају се и у скупинама када су зидане с примарном потребом одбране. Намјенски зидане куле за потребе одбране села или шире околине су у граничним областима и оне се често зову и пандурице. Посебне врсте кула су грађевине у саставу архитектонских цјелина, манастирске куле у саставу манастирских комплекса и сахат куле у старим градским језгрима, потом, куле светиље на мору и куле у склопу фортификација и утврђења који су градили сви које су ове просторе бранили или нападали.

Добро зидана трајна кућа за Црногорце је, дакле, била кула, нарочито у оскудним и ратним временима каква су била вјековима. У једном од бројних извјештаја путописаца XIX вијека, који је сачинио професор медицине, Чех В. Д. Лембл, сазнајемо с колико је поноса један Црногорац намјеравао сазидати кулу.⁴ Дошавши у Цуце Чех је војводу Перовића питао гдје му је породица, а војвода је одговорио – „Ту преко тих гора, пјешке дан и по хода, на самој граници, тамо зидам кулу против Турака”. – То ће заиста бити тврда и јака кула, коју ти зидаш, Перовићу? – „Биће као она на Цетињу, само не тако велика, јаки зидови са четири угла, а у сваком углу повишена кула за пуцање, те у средини у дворишту мој дом на један кат, гдје станујемо, казао је војвода”. – Зидају ли ти то сами Црногорци?, питао је Лембл. – „То се зна. Наши Црногорци су сами добри зидари,

¹ Др А. Пашић *Исламско стамбено градитељство*, Загреб 1991, стр. 133.

² *Енциклопедија Југославије, Лексикографски завод, Загреб МЦМЛ VI*, књ. 5, стр. 445

³ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, књ. 1, Загреб 1922, стр. 371-373.

⁴ Вилем Душан Лембл, *Извјештај о Црној Гори и Црногорцима* ГРМ Цетиње, књ. 4, Цетиње 1964, стр. 200-201.

а све то раде из тврдог камена и за дуге вјекове, када неко почне да зида долазе му у помоћ из цијеле околине и тако један другоме помажу. Као мени сада Цуце, Бјелице и Теклићи”.

Без обзира на тип и локацију, куле су градили богатији и угледнији људи. Имати кулу и живјети у њој био је појам добре комфорне куће и велике имовине. Значила је и најсигурнију одбрану дома и породице. Називала се или именом сопственика или братственичким презименом. Градили су их бољи домаћи мајстори или, у континенталном дијелу, чувени „приморци”. Куле су нераскидиво, трајно везане за епску поезију. Око кула су се добијале и губиле највеће битке, сачувале и изгубиле најјуначкије главе, а опјеване су уз епитете бијела, танка, крвава, бојанли, давор⁵ и сл. Тако на пр. ако је у кули жена или сестра у народној пјесми је кула „бијела” или „пребијела”, а ако се око куле бије бој обавезно је „крвава”. „Давор” и „бојанли” куле су богате и високе, а ако су страдале у окршају или изгубиле прве насљеднике тада су „пусте” и „несрећне”. Из народних пјесама се може сазнати и о огромном емотивном набоју који је пратио само зидање, бројне ритуале и магијске радње које је требало да обаве градитељу и власници кула. Стварни и фиктивни значај који су куле имале у нашој прошлости наводе нас на закључак да се могу сматрати и једним од црногорских традиционалних симбола. Куле Ђуришића, Карацића и Чардак Алексића опјевао је и сам Његош, штитећи њихову величину и значај, без обзира на њихово материјално трајање.⁶ Осим тога и на својој кући – Биљарди Његош је изградио куле.

У споменичком смислу најпознатије очуване и законима заштићене куле у Црној Гори су; Кула Редепагића у Плаву из XVII вијека, Кула у Старом Селу у Жупи Никшићкој, настала 1885. године, Кула Цамовића у Вуксанлекићима из XIX вијека, Владичина кула на Каручу из 1808. године, Чардак св. Петра у Морињу, Кула Баја Пивљанина у Дражинов Врту из друге половине XVII вијека. Иако дјелимично девастиране, значајне су и кула Ганића у Рожајима и Кула Балића у Гусињу, потом Кула Цамовића у Вуксанлекићима из XIX вијека. Кула Лазара Сочице на Горанском с краја XIX вијека је читав амбијентално архитектонски комплекс. Од кула на Приморју ваља издвојити кулу Луковића у Тивту, Кокотову кулу (палата Да-

⁵ П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том II, Цетиње 1994, стр. 307-308.

⁶ *Цјелокупна дјела ПП Његоша*, књига друга, Београд 1953, стр. 178, 513-514.

биновић), куле палата Вракјен, Верона – Бизанти, Бућа и др. Споменичке и историјске вриједности још аутентично очуваних објеката наше прошлости имају и најстарије куће на Прчању – куле Луковића, куле на Данчуловини и на Гргуревини, као и двије од првобитно постојећих девет кула – чардака у Перасту. Поменути објекти уз виле, палате и љетњиковце свједоче о животу познатих племићких, трговачких и капетанских породица до краја XIX вијека. Највећи број речених објеката настао је у „златном” XVIII вијека нашег приморја, тада ван градских цјелина. У Паштровићима је чувена кула Бошковића која се везује за име браће Бошковић од којих је један „гледао у звијезде. На обалама Скадарског језера и у залеђу очуване су бројне куле. Свети Петар је саградио двије, једну на камену на Каручу и другу на Ријечи Црнојевића, с елементима оријенталне архитектуре. Кућа кулица на Ријечком Граду из времена настанка насеља, потом кула Пандурица у Годињу и Ђуришића у Забесу. На равној обали језера у данашњој Зети мало је остало очуваних старих кула, боље зиданих кућа на конобу, али је у народу још живо сјећање на сва мјеста гдје су куле биле. Један број таквих објеката још постоји али је учесталим и нестручним санацијама и доградњама изгубљена аутентичност објекта. Слично поимање куле важило је и у Катунској нахији, с том разликом што су највећим дијелом аутентично очуване, барем је тако било приликом посљедњег теренског рекогносцирања 1995. године.⁷ Најмлађа таква кућа је кула Вуксанова у Зеленом Долу у Команима, (зидана 1925. године). У истој области је и кула Радуловића на Вилиној Греди, сигурно једна од највећих старих очуваних кућа на селу у Црној Гори, с почетка XIX вијека. Још трају и кула Контића у селу Кунак и кула Павићевића у Долу Пјешивачком, „Кулина” и остаци куле Оташевића у Дугом Долу. На Његушима је била и „Шарена кула Башовића” зидана двобојним каменом у Копиту и кула Пророковића у Кнеж Долу. Боље зиданих кућа, које је народ називао кулама, по Црној Гори сигурно има још много. У односу на друге објекте издвојиле су се монументалношћу и особеностима у иначе крајње једноставним рјешењима градње старих кућа и појата које су пружале минимум услова за живот. То свакако не значи да је живот у кулама, изузев приморским, био битно другачији од живота у кућама са земља-

⁷ Рекогносцирање Републичког завода за заштиту споменика културе са Цетиња за потребе Пројекта заштите црногорске традиционалне архитектуре.

ним подом. Ентеријер кула наликовао је свим другим кућама, наравно с изузецима. Такође се не би могло рећи да су куле, без обзира на све предности, значиле и изразито вишу културу становања и више испуњених хигијенских захтјева.⁸

Малобројне куле су данас за државу споменици културе у којима се чува меморија на власника или фолклорни мобилијар краја. Ако насљедници по крви у њима станују, за њих су то обичне старе куће које је тешко одржавати. У посљедњих 50 година више их нико не сматра престижном имовином. Осим споменички, куле треба и туристички валоризовати. Уосталом као и друге објекте руралне и традиционалне архитектуре. Како сам заговорник чувања градитељског насљеђа „in situ” то користим и ову прилику да подсетим да градњом солидних путева цијела Црна Гора постаје етно парк, а у комбинацији с ванредним природним љепотама и европски вриједним културно-историјским насљеђем сва би била, апсолутно, у тренду.

Куле су данас, дефинитивно, здања прошлости и било би добро да се сачувају барем у документацији (графичкој, фото, видео...) и проуче од стране стручњака различитих профила. У противном, нестаће као виле и вилењаци, и остати метафора једног начина живота који живи само на научним скуповима и у тешко приступачним селима гдје ће вам сиједа старина с поносом приповиједати о драматици зидања и одбране сваке црногорске куле.

⁸ Др П. Миљанић, *У чему живимо*, Грлица, црногорски календар за 1891, стр. 37-42.

